

Egyetemi tankönyvek — tegnap és ma

SEBESTYÉN ÁRPÁD a Magyar Nyelvjárások XXXIX. (2001.) évfolyamában (191—9) ismerteti-bírálja a KISS JENŐ szerkesztésében megjelent „Magyar dialektológia” (Bp., 2001.) című művet. „Ez a munka — mint már terjedelméből is látszik — (454 lap + 40 melléklet) —, több, mint a hagyományos értelemben vett felsőoktatási tankönyv... Az egyetemi tankönyvek, jegyzetek terjedelmét valaha rendeletek szabályozták: egy heti 1—2 órás tárgy anyaga nem haladhatta meg a 8—12 ívet. Így születhetett meg fél évszázada BÁRCZI 39 oldalas Fonetikája vagy KNEI ZSÓFIA 29 oldalas helyesírás-története. Nagyobb terjedelmet csak a több féléves alapstúdiumok kaphattak” (i. m. 191). Mivel nem vagyok nyelvjáráskutató, magához a bírálathoz nem szólok hozzá, csupán az idézettek szeretném néhány adalékkal kiegészíteni.

1951. augusztus 3-án — mint az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának Magyar Nyelvészeti (Pais) tanszékére frissen kinevezett gyakornok — a következő levelet kaptam a Közoktatásügyi Minisztériumból: „H. M. gyakornok, Budapest, Múzeum krt. 6–8. I. em. C. épület, Bölcs. Kar ... Felkérem Önt, hogy a »Magyar Nyelvészet« kézikönyv füzeteinek szerkesztésében, mint összekötő konzultáns részt vegyen. — Feladatát eddigi utasításaim és a végzett gyakorlat szerint szíveskedjék ellátni. Munkájának irányítása és felügyelete céljából Pais Dezsőnek és Sulán Bélának, a füzetek szerkesztőinek álljon rendelkezésére. Díjazását ívenként 40 Ft-ban állapítom meg. Budapest, 1951. augusztus hó 3. dr. Sándor György s.k. főelőadó; előadó: Gyenis Vilmos.”

A magyar nyelvtudomány XX. századi történetében a két világháború között — GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS, NÉMETH GYULA szerkesztésében — már volt egy kiadványsorozat, amely „A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve” nevet viselte, s a szerzők között a hazai nyelvtudomány legjelesebb képviselői: GOMBOCZ, MELICH, KLEMM, LAZICZIUS és mások szerepeltek; szakterületük eredményeinek összefoglalása mellett az egyetemi hallgatók igényeinek kielégítésére is törekedtek. Ez a kézikönyv soha sem készült el teljesen, de befejezetlensége ellenére is igen értékes; vö. áttekintésemet a „Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba” című egyetemi segédkönyv C) Kézikönyvek fejezetében (1962., 1976. 62—3; több kiadásban is). Az első Kézikönyvre vonatkozó adatok jó részét „Bevezetés a magyar nyelvtudományba” című egyetemi jegyzetem II. részének írásakor professzoromtól, PAIS DEZSŐTŐL kaptam, még 1961-ben. Ugyancsak Pais professzortól tudom azt is, hogy az 1920-tól megtervezett Kézikönyv volt a mintája 1950-ben egyetemünk nyelvész professzorainak az akkori Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával megindított, az egyes szakterületek eredményeit tömör összefoglalásban tárgyaló (és tanulható) Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzeteknek, amelyek — az akkori elgondolások szerint — egy majdani Kézikönyv fejezeteit alkották volna.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve — amennyire a tervezetből megismerhettem (ennek az általam lemásolt anyagából idézek az alábbiakban) — két kötetből állt volna.

A) A MAI ÉS A RÉGI MAGYAR NYELV

I. Bevezetés a nyelvtudományba	összesen 8 ív
1. Fonetika: Bárczi Géza	(2 ív)
2. Nyelvtudományi alapismeretek: Bárczi Géza — Pais Dezső	(3.5 ív)
Marxizmus és nyelvtudomány: Zsirai Miklós	(2.5 ív)

II. A mai magyar nyelv	összesen 15 ív
1. A köznyelv leíró nyelvtana: Benkő Loránd — Kálmán Béla — Lőrincze Lajos — Sulán Béla	(12 ív)
2. A nyelvjárások, csoportnyelvek, rétegnyelvek: Kálmán Béla	(3 ív)
III. A régi magyar nyelv	összesen 4 ív
1. A nyelvmlékek: Szabó Dénes	(2.5 ív)
2. A régibb nyelvfejlődési szakaszok főbb sajátosságai: Szabó Dénes (Leíró-összehasonlító tájékoztatás)	(1.5 ív)
IV. A finnugorság ismertetése: Zsirai Miklós	4 ív
B) A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE	
I. Hangtörténet: Pais Dezső	(5 ív)
II. Helyesírástörténet: Kniezsa István	(1 ív)
III. Szótörténet	összesen 15 ív
1. Általános szempontok és tudnivalók: Bárczi Géza — Pais Dezső	(1 ív)
2. A szókincs eredete: Bárczi Géza	(7 ív)
3. Szóalaktan: Pais Dezső — Bárczi Géza	(5 ív)
4. Jelentéstan: Pais Dezső	(2 ív)
IV. Mondattörténet	összesen 7.5 ív
1. Általános szempontok és tudnivalók: Pais Dezső	(1 ív)
2. Mondatalaktan: Pais Dezső — Zsirai Miklós	(5 ív)
3. Mondatjelentéstan: Pais Dezső	(1 ív)
4. Szólások: Pais Dezső	(0.5 ív)
V. A magyar nyelvtípusok kialakulása	
1. A nyelvjárások: Bárczi Géza	(1.5 ív)
2. Az irodalmi nyelv és a köznyelv: Pais Dezső	(2.5 ív)
VI. A magyar nyelvtudomány története: Horváth Károly	(1.5 ív)
A két kötet tervezett terjedelme	65 ív, 1040 lap lett volna.

Technikai szerkesztőként Sulán Béla akkori minisztériumi főosztályvezető jelölte ki a bírálókat. Az én alig egy esztendeig tartó „konzultánsi” tevékenységem üzenet- és kézirat-továbbítás volt: a szerzők jobbjára terjedelm- és határidő-módosítást kértek. Az előre meghatározott ívterjedelem azonban nem tette lehetővé a nagyobb változtatásokat; de a határidők — néha — „késedelmet szenvedhettek”. Kivételnek tekinthető Bárczi Géza, aki szerzőként minden terminust tiszteletben tartott. — Az elkészült kéziratokat elküldtem a bírálókhöz, az ő írásos véleményüket átadtam a szerzőknek, majd a — szükség szerint — átdolgozott kéziratokkal együtt eljuttattam a minisztériumba. Működésem kezdetén már készülöben volt BÁRCZI fonetikája és a magyar szókincs eredetéről szóló könyve is; hamarosan megjelent KÁLMÁN BÉLA nyelvjárásokat tárgyaló műve, KNEI ZSA helyesírástörténete, majd SZABÓ DÉNES nyelvmlékeket ismertető munkája és ZSIRAI MIKLÓS finnugrisztikai összefoglalása.

Zárójelentésemben (1952. február 27-i keltezéssel) utalás van egy „A marxizmus klasszikusai a nyelvről” (korábban: Marxizmus és nyelvtudomány) címmel jelzett munkáról is, ennek megjelenésére — a Füzetek között — nem került sor. Összegezésemet két megjegyzéssel zártam; ezeket a bennük rejlő tanulságok kedvéért idézem:

1. A közeljövőben elkészülő, illetőleg tervbe vehető művekről: „A munkák kéziratának egy része már elkészült, azonban a szerzők egyéb elfoglaltságuk miatt egyelőre határidőt nem tudnak közölni.”

Megállapítható, hogy a tervben szereplő kéziratok nagy része később valóban elkészült, de szempontjaik módosultak, terjedelmük növekedett, és szétfeszítette a hajdan megállapított kereteket. A korábban megjelent füzetek is bővítve láttak újra napvilágot. Horváth Károly, a tudománytörténet megírására felkért fiatal oktató pedig váratlanul meghalt.

Bár a füzetek száma gyarapodott, és újabb, a tervezetben még nem szereplő művek is készültek, az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek egyes darabjai önállósultak, soha nem szerveződtek kézikönyvvé.

2. Jelentésem második megjegyzése a leíró nyelvtanra vonatkozott: „Az oktatás szempontjából rendkívül fontos lenne ennek (ti. a BENKŐ—KÁLMÁN—LŐRINCZE—SULÁN szerzők által készített) munkának a megjelenése: azonban az Akadémia Nyelvtudományi Intézete csak most iktatta munkatervébe munkatársai számára.” (Sajnos, nem tudom ma már megállapítani, hogy ki-től kaptam ezt az információt.)

Mint ismeretes, a leíró nyelvtan sorsa érdekesen alakult: 1952 és 1955 között SZABÓ DÉNES megírta kétkötetes „Mai magyar nyelv” jegyzetét, továbbfejlesztve GOMBOCZ funkcionális nyelv-szemléletét és a Syntaxis rendszerét. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében pedig 1961—62 között TOMPA JÓZSEF szerkesztésében létrejött „A mai magyar nyelv rendszere” című, ún. akadémiai nyelvtan; majd 1968-tól BENCÉDY JÓZSEF — FÁBIÁN PÁL — RÁCZ ENDRE — VELCSOV MÁRTONNÉ munkájaként „A mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv. (Vö. még: Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba 55—6; TOMPA JÓZSEF, Leíró mondattanunk néhány kérdése tudománytörténeti szempontból. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Bp., 1977. 7—21.)

HORVÁTH MÁRIA